

קדם שלח ה' את מלאכו לרפא לאברהם, והוא בעצמו בא לבקרו ביום השלישי^{הוא}.

ופעם שאלהו אביו בליל 'הסדר': מהו החילוק בין שאלת החכם לרשע, ומדוע לא יבאר החכם את דבריו כדי שלא ישאר ספק במשמעותם? השיב הנער: אם החכם יגלה את כל לבו, כלום יקרא חכם?

מטבעו היה מנדלי זריז וער לכל דבר. כולו לזהט היה זתוסס באי-שקט פנימי והיה תר ומחפש אחרי הנעלם והנסתר. נפשו מלאה היתה תמיד מין השתוקקות לדברים שאף הוא עצמו לא ידע לכנותם בשם.

וכשהיתה תוקפת עליו השתוקקותו היה מתחמק מתחת יד המלמד ויוצא לו לתור ביער הסמוך ובשדות שמחוץ לעירה. שם אוהב היה להזין את עיניו בעבודת האכרים בחריש ובקציר. היה מתרועע עם "השקצים" רועי העדר, וביחוד עם רועי הסוסים, כי חיבה יתירה חיבב את הסוסים. ועם ערוב היום היה חוזר בעגלת אכרים העירה מן השדה.

ובימות החורף כשהשלג כסה את הארץ היה יוצא לשוטט בחוצות ובשוקים, ביחוד בימי היריד. אוהב היה לרכב על העגלות, לטוס על פני השלג החלק, כשהוא יושב על הדוכן לצדו של העגלון והשוט עם המושכות בידיו, והוא נוהג בסוסים בבן עגלונים מבטן ולידה בכובד ראש ובמסירות לב ונפש. כל העגלונים הכירו את מנדלי בנו של "הרב" וחבבוהו, ונאתו ברצון לתת לו לנהוג בסוסיהם. רק המלמד לא היה מרוצה מתלמידו זה והיה מתאונן עליו לפני אביו על שאינו מתמיד בלימודו ומבלה יותר זמן בחברת "בעלי העגלות", מאשר בלימוד התורה.

גם בעיני הבריות לא ישרה התנהגותו זאת של בנו של הרב. הם תמהו על שאביו מעולם לא כיהה בו על שאינו מרבה לעמול בתורה ושלחוט הוא כל כך אחר הסוסים. הם חששו גם מפני השפעתו על שאר הנערים בני גילו שהיו נמשכים אחריו. אולם לפלא היה בעיניהם שלמרות הכל היה מנדלי מצטיין תמיד בידיעותיו ובחריפותו והיה משיב מניה וביה את כל אשר ישאלוהו. היו הבריות זהירים בו ונוהגים בו כבוד. ויותר מכולם נהג בו אביו כבוד, כי בטוח היה שבנו זה הוא "בעל נשמה גבוהה" ועתיד הוא להאיר את עיני ישראל בקדושתו ובטהרתו, וכי לא בכדי אמר עליו, מה שאמר הרבי הקדוש מפשיסחה.

רק פעם אחת כהה בו אביו והוכיחו על שאינו מתמיד בלימוד ומבטל זמנו.

"ראה, מנדלי, כיצד "שגך" קטן זה נחפז ורץ אל בית ספרו" — אמר אליו אביו בקר אחד, כשמצא את בנו מתרשל לקום, והראה לו מבעד החלון על נער ערל רץ עם ספריו תחת שחיו לבית הספר. — "ומתפלא אני עליך שאינך מזדרז לקום כארי לעבודת הבורא..." — הוכיחו אביו על פניו. "הוא הדבר" — השיב מנדלי תוך כדי דיבור — "זה שמזרז את ה"שגך" הזה, כלומר השטן בעצמו, הוא שמעכב בעדי מלקום לעבודת הבורא..."

התשובה המחוכמת הזאת של הנער הפיגה את רוגזו של אביו. ואף לא היה מדרכו של אביו לרגוז מעולם על איש. ידע ידע שעוד חזון למועד, יגדל הנער ויתגבר על יצרו. מנדל מצא הבנה מלאה למאוויו ותשוקות ילדותו בלב אביו. אביו ראה בילדו תכונות של חסידות עמוקה. כי לא

כראות שאר הבריות ראהו. הבריות דנוהו. רק למראה עיניהם
והוא אביו ראהו ללב. וכשראו הבריות שאין האדמו"ר מכהה
בו חדלו אף הם לתמוה על מעשיו של הנער. והחלו להאמין
כי אכן צדיק נסתר הוא.

היחידי היה המלמד שלא השלים עם התנהגותו של
הנער. וכשבאה ההזדמנות לידו לא החמיצה כדי להתאונן על
מנדלי לפני אביו.

היה זה באחד מימות הששי כשהאדמו"ר חזר ממסעותיו
לביתו. והמלמד בא לפניו על מנת לספר על לימודי הבנים.
את הגדול ר' יעקב דוד שבח על התמדתו ושקדנותו. אבל
מנדלי איננו רוצה ללמוד... התחיל המלמד לתנות תרעומתו.

הפסיקו האדמו"ר וכתוזר על דבריו שאל בתמיהה:

„מנדל שלי אינו רוצה ללמוד?...”

המלמד יצא וחרטה בלבו על שציער את האדמו"ר.
ובעצם ליל הששי הזה, בהיות כל בני המשפחה מסובים
אל השלחן, וגם המלמד בתוכם, התחיל האדמו"ר בשעת
הזמירות לומר זמר חדש, שהפתיע את כולם וביחוד את המלמד.

לא לסעוד, וכן ללמוד

ובכל זאת את רבון העולמים לא לעבוד,

לא ללמוד, וכן לסעוד

ואת רבון העולמים לעבוד

מי ייטיב לדעת זאת?

רק ל„חסיד” גלוי זה הסוד.

(נישט עסן, יא לערענען

פון דעסטוועגן דעם רבנו-של-עולם נישט קענען

נישט לערנען, יא עסן

פון דעסטוועגען דעם רבנו-של-עולם נישט פערגעסן

ווער ווייס דאס מער פון אונדז

נאָר אַ „חסיד“ קען דעם קונטץ...).

הבין המלמד את הרמז אליו בזמר הזה ולא הוסיף

עוד להתאונן על מנדל:

ומנדל, כלום למד הוא מן הזמר הזה? ההבין את הרמז

שנרמז לו?

כן, הוא למד. הוא הבין עתה שישנם דרכים לעבודת

הבורא ואף הוא יכול לבור לו את הדרך אשר בה ילך לפי

כוחו ויכלתו. וגם אם לא יהיה למדן כאחיו הבכור, בכל זאת

יוכל לעבוד את ה' בכל לבו. והן בזאת הוא רוצה ולזאת נפשו

משתוקקת: לעבוד את ה' עד כלות הנפש. עתה אביו גלה לו

את „הסוד“ ופתח לפניו את הדרך. עתה יש לו אחיזה ברמז

שנרמז לו. הוא למד את הזמר. גם כשנעשה ברבות הימים

לאדמו"ר, היה מזמר את הזמר הזה. הוא הזמר, שהפך לזמר

עממי של חסידי וורקי עד היום הזה.

לא אל סלע צחיח נפלו דברי האב האדמו"ר. הזרע נזרע

בלבו של הנער. אולם באותם הימים והנער עודנו נער וטרם

ידע את אשר בלבבו, טרם יגמל ממעשי הנערות שלו, וטרם

ידע לכלכל את מעשיו בתבונה. בתמימותו הרבה לא פעם

היה טועה בהבנת מדות החסידות. השוט שהיה רגיל להחזיק

בידו היה לו לרועץ וגרם נזק וצער לבריות וגרם צער גדול

גם לאביו.

מסופר שבאתת הפעמים כשהיה מנדלי עם אביו

בפשיסחה, והוא אז כבר נער כבן שבע, בשעת „קבלת שלום“

אצל הרבי, התחמק מאביו והלך לשוטט ברחובות העיר, כאשר

אהב מאז ומתמיד, והשוט של העגלון בידו. נודמן מנדלי לעבור ליד בית שמתוכו היה נשמע קולו של מלמד־תינוקות של בית־רבן. ובראותו את המלמד יושב ליד החלון, הבה פתאום מנדלי בשוט שבידו על החלון ושבר את השמשה. רסיסי הזכוכית פגעו במלמד. הלך המלמד הפצוע להתאונן לפני אביו של מנדלי. הצטער מאוד האדמו"ר על המעשה הפרוע הזה של בנו ועל הפצעים והנזק שגרם למלמד. קרא למנדלי ושאלו:

„מנדל, מה זאת עשית? ולמה עשית כזאת לאיש צדיק וחסיד. ותלמיד חכם?...“

ראה מנדל מה שעולל. בראש מורד ובקול נמוך, אבל תקיף, הצטדק לפני אביו: „אם צדיק וחסיד הוא למה התישב ליד החלון להשמיע קולו ברמה באזני כל הנשים העוברות ושבות? וכי זוהי דרך התורה והחסידות? לכן דפקתי על חלוננו בשוט...“ שמע המלמד את דברי הנער, שתק ולא הוסיף לדבר עוד, כמי שקבל עליו את הדין.

האב שלם את דמי הנזק והרפוי למלמד על פי הדין. אז הבין הנער שלא כלכל את מעשהו כשורה. אולם לא יכול מנדלי להגמל מתשוקתו מלהחזיק בשוט ומלרכב על העגלות. דבר זה אף הוא נעשה סמלי לגבי עתידו להיות מנהיג. הודות לשוט זכה לנהוג במרכבת הרבי מריז'ין.

מסופר בהיות מנדלי בפעם הראשונה עם אביו אצל הצדיק ר' ישראל מריז'ין, הזמין הריז'יני את האדמו"ר ר' יצחק לנסוע אתו לטייל במרכבתו. מנדלי שאהב כל כך את

הנסיעה בקש שיקחוהו עמהם. אמר הצדיק מריז'ין: "מי שאין לו ידיעה במעשה מרכבה לא יכול ליסע עמנו".

"אבל יודע אני לנהוג בסוסים" קרא הנער בהתרגשות. התפעל הריז'יני מאמץ לבו של הנער ואמר: "אם כך, עלה ועשה כן!".

עלה מנדל על דוכן המרכבה, נטל מידי העגלון את השוט עם המושכות ונסעו. בדרך שאל הריז'יני את ר' יצחק: "הרבי מוורקי, יאמר נא לי, מהיכן זכה לבן כזה?". "מאוצר מתנת חנם..." השיב ר' יצחק.

כבן עשר היה מנדלי כשבא אביו לכהן ברבנות בעיר וורקי. גם כאן בוורקי, כמו בזאריק, עיר מולדתו ואחר בגוברטשוב ובכפר רודא, מקומות בהם עברו שנות ילדותו הראשונות, התבלט מנדלי בתוך חבורת הנערים בני גילו. גם כאן במקום מגוריו החדש לא חש מנדלי מה יאמרו הבריות עליו, על בנו של חרב והאדמו"ר, שמתחבר הוא אל העגלונים. כי תשוקה עזה היתה בלבו לסוסים והנסיעה בעגלה כשהשוט והמושכות בידו היתה שעשוע נפשו.

עוד בהיותו בזאריק והוא עודנו ילד קטן, היה לסבו, אבי אמה, סוס ועגלה שבה היה נוסע לירידים, סוס חום עם בהרות לבנות, והיה מנדלי אוהב את הסוס. לפעמים גם חושיבוהו על עגלה לנסוע כברת ארץ והיו גם נותנים לו קצת לאחוז במושכות. אחר כך בכפר רודא, כשנעשה אביו פקיד באחוזתה של הגברת תמר'ל הידועה, היתה לה מרכבה רתומה לשני סוסים אבירים. ומנדלי היה הרבה פעמים מקבל רשות מהעגלון לשבת על ידו ולאחוז במושכות. כך למד מילדותו להבין את בעל החי האלם הזה ולאהבו. רחמיו היו

נכמרים על בהמה עלובה זו שנושאת בדומיה את העול.
 אחיו הבכור כבוד הפליג בים התלמוד ומפרשיו, ויצא
 לו שם בין הלומדים, והוא מנדלי, מתקרב לשנת הבר־מצוה
 ועדיין אין תלמודו בידו. ומתי יעשה את כל החיל הזה? אבל
 מנדלי איננו בטלן כל כך. תפיסתו מהירה ואף מוחו חריף.
 אמנם חסרה לו התמדה של אחיו. נפשו יוצאת אל השדות
 ואל היערות שאליהם התרגל כל ימי ילדותו. גם בשנים הבאות,
 כאשר נעשה רבי של אלפי חסידים, לא חדל מהרגלו זה לצאת
 בעגלתו הרתומה לסוס לטייל בשדות וביערות והיו חסידים
 אומרים עליו: "מרוב יראת שמים ואהבה לבורא אינו יכול
 להחזיק את עצמו בבית על מקום אחד..."

אבל כבר באותם הימים, כשהוא עודנו נער, השתוקקה
 נפשו אל הנסתר והנעלם. לבו היה מלא כיסופים להתיחד
 עם בוראו הרחק מעיני הבריות. שם הוא חש בכבוד השם ביתר
 שאת. אף העגלה והסוס אינה עוד עגלה סתם בעיניו, אלא
 היא סמל ודוגמת "המרכבה" של הרוכב בערבות, בה מתגלה
 כבוד ה', מדותיו ודרכי הנהגתו עם הבריות. לדעתו, מלאכת
 העגלונים אף היא מלאכת קודש ואינה מלאכה פשוטה כפי
 שהיא נראית ובודאי שהיא מלאכה נעלה מאד, שהרי אף
 הוא, כביכול, נוהג במרכבתו, במרכבת האש. הרבה חכמה
 ותבונה דרושות למלאכת הנהיגה, והרבה אהבה וחמלה ורחמים
 עושים.

אבל מה התכלית? והתורה מה תהא עליה? ואימתי
 ילמוד וישיג את שחסר?

אולם משמלא מנדל את תשוקתו ותאות נפשו ברכיבה

על העגלות היה ביתר חשק לומד אחר כך. והיו המלמדים מתפללים ותמהים על תלמידם זה.

והנער הלך וגדל. וכל אשר גדל גדלה מדת חסידותו ופרישותו. ואף שהיה עוד נער עם הנערים והמשיך לשוטט בשוקים ובשדות, היה חי את חיו הרוחניים הפנימיים תחת מסוה של נער שובב ופוחז בתוך חבורת הנערים בני גילו. היתה זאת חבורה של נערים מ"בני עליה" נבחרים, שהשתלמו במדרגות החסידות בצנעא, ולמראית עין התנהגו כריקים ופוחזים. תחת מסוה זה יכלו לנהוג על פי דרכי חסידות מופלגת כאות נפשם, מבלי שאיש יפריעם. פרחי חסידים אלה שעתידיים היו להתגלות בתכונתם האמתית, לפי שעה בקשו להסתיר את חסידותם מעיני הבריות. ובראש החבורה הזאת עמד מנהיגם הבלתי-מוכתר עדיין, הוא מנדל, הצעיר שבכולם. אולם, הוא הסתיר את טיבו מעיני הבריות, ואף מאביו. אבל אביו ידע בו.

פרק ב

שנות המעבר

השנים חלפו ומנדל נעשה בר-מצוה. את דרשתו דרש בטוב טעם ובענות-חן. הוא הראה בקיאות בחומר הנדרש ואף התפלפל בחריפות בסוגיות, כנהוג, אף שילב דברי מדרש וחסידות בדרשתו. נסתתמו פיות המקטרגים שמנדל אינו יודע דף גמרא מהו. עתה משנעשה בר-עונשין היה מנדל מאופק יותר ומרוסן. היה זהיר בקלה כבחמורה. תפלתו נעשתה בדבקות וביתר כונה. ניכר היה בו שהוא הולך ומתגבר על

יצר ילדותו. ולאחר שרצועת המלמדים זה מכבר הותרה מעליו. והוא נעשה חפשי לנפשו, קבע לעצמו עתים לתורה והיה יושב ולומד בבית המדרש. הוא היה גם משתתף בשעורי המדרש שאביו היה מלמד את הקהל. וכשהיה תוקף אותו יצר הלימוד לא היה דבר בעולם שיכול היה לנתקו מן הספר, כאילו בקש לבלע את הדפים הגדושים ולמלא את כרסו תורה. אולם גם עתה תקפו עליו מדי פעם בפעם געגועיו הכמוסים אל מרחבי שדות כבימי ילדותו ואז היה נוטש את ספריו לימים רבים עד שהיה שוב חוזר אליהם, וחוזר חלילה.

עתה התחילו לדבר בו נכבדות, כמנהג הימים ההם. לשים ריחים על צואר איש בעודנו נער. ואף שמנדל הוסיף עוד להתנהג מעשה נער בקשו רבים מבעלי הבתים המכובדים שבוורקי לקחתו אחר כבוד לחתן להם. ולא רק מפני הכבוד שהיה בנו של האדמו"ר, אלא היה בו משהו שמשך את לב הבריות אליו. ולא ארכו הימים ויהי מנדל לחתן לאחד הגבירים בעיר, ר' צבי אריה. החתונה נעשתה ברוב פאר, כיד הגביר. במשתה הסעודה קם הבדחן, כנהוג, לבדח את הנאספים ובתוך דבריו, שהם דברי מוסר למחצה וליצנות למחצה, אמר בניגון את הדברים האלה, שהיו מכוונים לחתן:

„יהודי אינו רשאי להסיח דעתו

אלא להתפלל וללמוד ואת השם לעבוד“.

(א) איד דארף נישט האבן אין זינען

נאר דאונען און לערנען און דעם אויבערשטן דינען.)

ראה מנדלי שאליו מתכון הבדחן, נזכר בזמר של אביו

ששמע בימי ילדותו. קפץ ממקומו והחרה החזיק אחרי הבדחן

באותו הניגון עצמו:

„לא להתפלל ולא ללמוד

ובלבד את השם לא להקניט“.

(נישט דאָונען און נישט לערנען,

אַבי דעם אויבערשטן נישט דערצערנען.)

נתבלבל הבדחן ולא מצא חרוז להשיב. והקהל נהנה

מתריפותו של מנדל.

אחרי החתונה לקחו ר' צבי אריה אל ביתו, ספק לו

מזונותיו, וכל צרכיו עליו, וקוה לשבע נחת מחתנו. הוא קוה

שלאחר הנישואין יתישב האברך בדעתו, יחדל ממעשי נערות

וישב על התורה ועל העבודה, כמו שהבטיחו מחותנו האדמו"ר

מוורקי. אולם מנדל לא כן דימה בנפשו. הוא המשיך במנהגיו

כאילו דבר לא נשתנה. לא עברו ימים רבים ושוב ראוהו

בשוקים, רוכב על העגלות, כאחד הריקים והפוחזים. חרה הדבר

מאד לחותנו והלך להתאונן עליו לפני אביו. שמע האדמו"ר

את התלונות והרגיעו בדברים אלה: „אל נא ידאג מחותני,

בעזר השם יתברך, עוד יהיה חסיד כראוי“.

ולימים כשמנדל שוב נתפס בקלקלתו לא יכול היה

חותנו עוד לשאת את הדבר והלך שוב להתאונן עליו אל אביו

ואמר שהוא מתבייש בחתן כזה שגורם לו חרפות ובושות.

כיון ששמע זאת האדמו"ר קם ממקומו נרגש ואמר: „מחותני

אומר שיש לו חס ושלום, חרפות ובושות, ממנדל שלי? אנא,

אל נא יוסיף מחותני לדבר בו ככה. אני מבטיח שיהיה למחותני

עוד כבוד רב ממנו... ירא שמים הוא מנדל ולא יבזה את

כבודה של תורה וכבוד הבריות. אינו בור ולא עם הארץ,

חסיד הוא וירא חטא. אבל צעיר הוא עוד לימים...”

כך דבר האדמו"ר הזקן על בנו, כי בטוח היה בו.

צרגע המחנות והלך לו ולא הוסיף עוד לבוא להתאונן על
מנדל, אף שמעשיו היו זרים בעיניו.

תמו נשלמו הימים שחותנו נתחייב לו במזונות כמנהג
הזמן ההוא. עתה הגיעה העת לרדת משלחן חותנו ולדאוג
לפרנסת ביתו. ר' מנדל פתח חנות קטנה מכסף הנדוניה שקבל.
אשתו היתה יושבת בחנות והוא היה עוסק בחסידות על פי
דרכו, יחד עם חבורת בני גילו, שאף הם היו כבר אברכים,
נושאים ריחים על צוארם.

על בני חבורתו נמנו טובי האברכים מבני העליה, חבריו
מנוער. היה זה כבוד מיוחד וזכות להחשב על החבורה הזאת,
שהכתירה את מנדל לראש ולמנהיג. אנשי החבורה העריצוהו
והיו מלוים אותו בכל אשר הלך וקראו לעצמם "שומרי-ראשו".
עם בני חבורתו אלה היה מנדל מתייחד, עורך סעודות
וממתיק את סודותיו. חבורה זאת עוררה סקרנות רבה
בהתנהגותה. מה היו הסודות שהמתיקו בשבתם יחד?

מפיו של ר' דב בר מביאלה נודע הדבר.
ר' דב בריש היה בצעירותו מחסידיו ותלמידיו של
האדמו"ר הזקן מוורקי והיה נוסע אליו.

כבר בימים ההם היה ר' דב בריש נחשב בין הלומדים
הגדולים, ובכל פעם שבא לוורקי היה יושב בביהמ"ד ולומד.
אף הוא היה תמיה על ר' מנדל, בנו הצעיר של האדמו"ר, שאין
רואים אותו מרבה ללמוד. בקש לדעת במה מבלה ר' מנדל
את זמנו. היה זה בחג השבועות. בליל החג כאשר קמו מן
השלחן והלכו לבית המדרש לערוך "תיקון" וללמוד והיה
כבר השחר בוקע, ראה דב בר את ר' מנדל יוצא והולך עם
חבורתו. היה ר' דב בר סקרן לדעת מה תעשה החבורה עתה

בחג הקדוש. הלך בלאט אחריהם וראם נכנסים אל מרתף היין. רצה להתחקות על מעשיהם עד הסוף. התגנב לראות מה יעשו שם במרתף. והנה ראם מתעטפים בטליתותיהם: הם התפללו שחרית במהירות ואחר כך ישבו לשתות. חרה לו הדבר לדב בריש. ומה ראה הלאה? לאחר ששתה כל אחד מהם שתי כוסות, דבר אליהם ר' מנדל כמה מלים, שממקום מחבואו לא יכול היה ר' דב בריש לשמעם, ורק ראה כיצד כולם הרכינו ראשם על השלחן וגעו בבכי. ונדמה לו לדב בריש שהם ממלאים את הכוסות בדמעותיהם...

רושם עז עשה הדבר על ר' דב בריש. מאותו הרגע נעשה חסידו של ר' מנדל, ובקש גם הוא שיקבלוהו לחבורה. אולם הוצרך לחכות עד שקבלוהו. לאחר זמן כשנתקבל גם ר' דב בריש לחבורה ונעשה לתלמידו ורעו הטוב של ר' מנדל, לא זזה ידו מתוך ידו. כל הימים עד יום פטירתו.

וכך נתאספה מסביב לר' מנדל עוד בחיי אביו חבורת אברכים בעלי מדרגה שהסתירו את טיבם מעיני הבריות ואף מאביו הסתיר ר' מנדל את הדבר. רבים וגדולים תמהו על התנהגותו של ר' מנדל, אבל משראו את האדמו"ר הזקן מחשיב את בנו זה ואף קם מפניו ממקומו, נחה דעתם. כך ספר הצדיק ר' בנימן מלובלין על ר' מנדל ועל יחס אביו אליו:

„מעולם כשבאתי אל הצדיק נתחברתי לבניו והכרתי, אך אותו (את ר' מנדל) לא יכולתי להכיר. כשפנה וראה אותי הראה אלי פחיתות. כשהסתכלתי בפניו היו פניו פעם מלבינים ופעם מאדימים. התישבתי לראות איך אביו מרן מחשיבו ואחרי סליחות י"ג מדות, כשישבתי עמו, בא אליו בנו זה, וראיתי כי צהלו פניו וננער מעט כאילו רוצה לקום מפניו.

מאז הבנתי כי את צנועים חכמה ואביו יודע בו...
 בפגישות הבאות הכירו הצדיק הלה יותר והתידד עמו.
 לאחרונה התפעל מאד מחכמתו ומצניעותו של ר' מנדל.

כבר בתקופת חייו זאת, והוא עודנו אברך צעיר לימים,
 בחר ר' מנדל לעבוד את ה' על פי דרכו המיוחדת שסלל
 לעצמו. דרכו זו מעוררת תמהון בעיני כולם, אבל בעיניו
 היא טבעית ופשוטה בתכלית הפשטות. אינו חושש מה יאמרו
 הבריות, כי הוא מצא את דרכו אל קונו. כבר מפי אביו
 בילדותו שמע כי דרכים רבות ושונות בעבודת הבורא. דרך
 הצום והתפלה אינה נראית לו. להתפלל ולצום אין זה מספיק.
 אין בזה מן העשיה ממש. כלום אין כל חייו של אדם לשם
 שמים? כל חייו, הוה אומר, כל עניניו ומעשיו יום יום, שעה
 שעה, רגע רגע. כלום יכול להיות ענין או מעשה מן הענינים
 והמעשים שאדם עוסק בהם, ואף הנראים לכאורה כענינים
 גשמיים גרידא, שלא יהא תכליתם לשם שמים? ובקיימנו
 אותם כהלכה כלום איננו עובדים בזה את השם? כלום אין
 השם מבקש מן האדם לעבדו בפשטות, כמו שכתוב „בכל דרכיך
 דעהו"? וכלום איננו מצווים לעבוד את השם מתוך אהבה
 ושמחה? וכלום אפשר בכלל לעבדו בלי שמחה?

ולפיכך עובד ר' מנדל את השם בשמחה תמיד, ואפילו
 בשעת מצוקת נפש. כשאביו שוכב על ערש דוי חולה אנוש,
 אחיו הבכור צם ואומר תהלים. והוא, ר' מנדל, אינו צם ואינו
 אומר תהלים. הוא הולך ליער ומתבודד שם כמה שעות. חוזר
 ויושב לשתות „לחיים" עם החברותה שלו.

לכאורה מוזר. אביו חולה והוא עורך סעודות עם חבריו
 ושותה „לחיים". כלום אין זאת קלות ראש? אולם ר' מנדל

עושה את זאת בכל כובד ראש ובכל הרצינות. וכשאביו קם מחליו, ועורכים סעודת הודיה על רפואתו, שואל ר' מנדל את אחיו הבכור: "שמחתך זו מהי? מה אתה עשית עבור אבינו? רק צמת ואמרת תהלים ולא יותר..."

אפיזודה זו אופיונית היא לכל מהלך רוחו. היא משליכה אור על דרך חסידותו והשקפת עולמו, ומגלה לנו כיצד היה מגשימה בחיים.

הוא ואחיו, שני עולמות שונים הם זה מזה. כבר בילדותם נבדלו זה מזה. האחד, מתמיד יושב על התורה ועל העבודה יומם ולילה, והשני — ההיפך ממנו. מבלה רוב הזמן עם העגלונים בשוק, רוכב על העגלות או משוטט ביערות ובשדות עם חבריו.

ובשעה שאת יעקב דוד אהבו הכל, מפני ר' מנדל פחדו, כי היה בעל לשון שנונה, ולא נשא פנים לחסידי אביו, ואף לקשישים שבהם, והיה מקדם את פניהם בקללות. הקללה השגורה בפיו היתה: "גיי צו אלדי רוחות" (לך לכל הרוחות) ואותה תרגם ר' דב בר מביאלה "ופרצת ימה וקדמה צפונה ונגבה". וכשהוכיחו ר' יעקב דוד אחיו על מעשיו הזרים, השיב כלפיו: מדוע איני מקנא בך על אשר אתה יושב ולומד.

בבגרותם הראשון מצטיין בלמדנותו, רציני וסגפן, נואם ודורש, עסקן ושתדלן בעד הכלל, נושא על ראשו כתר רבנות וכתר אדמו"רות — כאביו, השני — נחבא אל הכלים, אינו נדחק בין הלומדים, מעמיד פנים של בור וריק, שתקן, אינו מרבה בדבור, עורך סעודות והשמחה במעונו, — גם הוא כאביו.

שני הבנים ירשו את תכונות נפשותיהם מאביהם הצדיק,

שניהם קנו רובי תורתם וחסידותם ממנו, ויחד עם זה שונים הם זה מזה תכלית השנוי, כי כל אחד מהם ירש מאביו צד מיוחד, ובאופן מיוחד, וכל אחד בחר לו ללכת בדרכו המיוחדת.

שני הבנים היו קשורים לאביהם בקשרי אהבה וכבוד, אבל כל אחד מהם קיים כבוד-אב על פי דרכו. רגילים היו תמיד ללוותו במסעותיו מילדותם. וגם לאחר שיצאו לרשות עצמם היו נלוים אליו. היה הבכור ר' יעקב דוד מקיף את אביו ברוב מסירותו ודאגתו וחרד לבריאותו ולשלומו. ור' מנדל היה יודע את נפש אביו וממלא רצונו עוד בטרם יגיד לו. וידע אביהם להעריכם את כל אחד על פי דרכו, והיה נשמע לעצת בנו הבכור וסומך על מעשה בנו הצעיר, כי ידע שלא יעשה דבר שהוא נגד רצונו.

קרה מקרה שבאחת מנסיעותיו, בשהותו בוורשה בעניני הכלל, חש פתאום האדמו"ר הזקן בגופו. הפציר בו בנו הבכור ר' יעקב דוד שיחזור לביתו. בתחילה סירב, כי היה עליו עוד לגמור את פעולתו כאן, אבל לבסוף נענה להפצרותו של בנו והסכים לנסוע. צוה ר' יעקב דוד על העגלון לרתום את העגלה. בינתיים בא ר' מנדל שלא היה נוכח בשעת מעשה ולא ידע על ההחלטה. כשראה את העגלה הרתומה בחצר ושמע מפי העגלון שנוסעים חזרה הביתה לוורקי, אמר ר' מנדל לעגלון: "אתה יכול לנסוע לך הביתה. הרבי לא יסע". נסע לו העגלון. כשנודע לר' יעקב דוד שר' מנדל שלח את העגלה כעס עליו. אמר האדמו"ר לר' יעקב דוד: "מה אתה רוצה ממנו? הוא שמע בקולי עוד בטרם אצוהו..."

אופיוני בשביל שני האחים גם כיצד נראית להם כבואת

אביהם לאחר פטירתו. ר' יעקב דוד רואה את אביו בעולם העליון עומד שחוח ליד נהר דמעות, אלו דמעותיהם של ישראל, ואינו זו מהן. ור' מנדל להיפך רואה את אביו שרוי בשמחה גדולה בעולם העליון.

דבריו אלה משמיע ר' מנדל באזני חסידו ר' משה כהן, בשעת גזירות תרי"א, כשלש שנים לאחר פטירת אביו. ר' משה ברח מורשה מפני גזירת "הזקן והפיאות" ובא לוורקי. אותה שנה שיצאה הגזירה נסתלק האדמו"ר מריו"ן. ישב החסיד אצל ר' מנדל ושוחחו. אמר ר' מנדל: אבי שמח עתה בהצדיק מריו"ן. תמה החסיד: וכי עת שמחה היא עתה במרום כאשר ישראל נתונים בצרה? השיב לו: הם רואים שם את הטובות המזומנות לישראל. שאל החסיד: וכי בחייו לא ראה זאת אביכם זצ"ל? אעפ"כ היה מיצר בצרת ישראל ומסר נפשו עליהם. השיב ר' מנדל: אינה דומה שמיעה לראיה...

פרק ג

אחרי פטירת אביו

באחרון של פסח שנת תר"ח נפטר האב, האדמו"ר הראשון של וורקי. התחילו בעלי הבתים לדון ביניהם מי ימלא את מקומו של מורם ורבם הגאון והצדיק אוהב ישראל שנפטר ועלה למרום.

ר' יעקב דוד, הבן הבכור של האדמו"ר הנפטר, שהיה ידוע בלמדנותו ובצדקותו, נלקח אחר כבוד לעיר גור ואחר כך לאמשינוב עוד בחיי אביו. ור' מנחם מנדל, הבן הצעיר, נשאר בוורקי. אנשי וורקי חפשו להם רב גדול בתורה וגאון

בעל שם. ר' מגדל, אמנם יצא טיבו בעולם ביראת שמים שלו
ובחסידותו, אבל שם בגאונים לא היה לו.

הרבה טרחו ויגעו אנשי וורקי עד שסוף סוף עלה בידם
לקבל בתור רב ואב"ד את הגאון ר' יהושע טרונק, מי שהיה
גודע אחר כך בשם הגאון מקוטנא, על שם העיר שבה שמש
ברבנות בסוף ימיו.

והחסידים אף הם בקשו לעצמם „רבי“ שיהיה להם
לאב ולפטרון במקומו של האדמו"ר שנפטר. הם נתנו את
עיניהם בר' מגדל ורצו להכתירו לאדמו"ר. אבל ר' מגדל לא
אבה אפילו לשמוע. איך יעלה על דעתם דבר כזה להעמידו
במקום אביו, והוא אינו מחשיב את עצמו כלל וכלל. הוא
עצמו זקוק עדיין לרבי ולמנהיג. ולאות, כי כנים דבריו, קם
ונסע לעיניהם לקוצק. שם יהיה חסיד בין חסידים, אדם
פשוט כשאר אנשים. יתנו לו רק מנוח להיות יהודי על פי
דרכו.

ראו החסידים שאין להם תקוה ממנו, פנו אל העיר
מאקאווי הסמוכה לוורקי. שם במאקאווי ישב הרב הישיש
הצדיק והגאון ר' שרגא פייבל, מזקני תלמידיו וחסידיו של
האדמו"ר הנפטר, והגדול שבחבורה. אליו באו החסידים
זהכתירוהו לרבי עליהם. אולם ר' שרגא פייבל לא האריך
ימים. כעבור חצי שנה, בשמיני עצרת של שנת תר"ט נפטר.
שוב התחילו החסידים לחזור אחרי ר' מגדל ולהפציר בו. אולם
לא הועילו כל ההפצרות והשידולים. הוא באחת: לא יהיה
„רבי“ ויהי מה. אלה מן החסידים שהיו לפנים חבריו מנוער
לא הרפו ממנו. כלום אין הוא רבם ומנהיגם מנוער? כלום
לא היו הם „שומרי ראשו“ הנאמנים? יזכר גא להם את חסד

נעוריהם ויתרצה ויקבל עליו להיות מנהיגם. ויהי כי צבאו
 על פתחו השכם והערב ולא נתנו לו מנוח, נעשה צר המקום
 לו בוורקי. נמלך בדעתו ונסע אל הצדיק הישיש ר' בנימין
 מלובלין, ידיד ותיק של אביו וגם ידידו בנפש. הצדיק הזה
 היה בביתם הרבה פעמים עוד בחיי אביו והכיר את ר' מנדל
 והוקירו. ר' מנדל רחש לו אמונים. ממנו ישמע עצה נכונה.
 לפני הישיש הקדוש הזה הסיח ר' מנדל את כל לבו.
 „אנה אני בא” — שח אליו כמתחנן על נפשו — „בוש אני
 לראות עולם הפוך, עליונים למטה ותחתונים למעלה. האהיה
 כקבצן החוזר על הפתחים? ואני הריני דל וריק מכל...” —
 דבר ברטט ובסערת נפש.

הקשיב הצדיק לדבריו והשיבו בנחת:
 „מצאנו בתורת כהנים, פ' שמיני, דרשו חכמינו שהיה
 אהרן בוש וירא לגשת אל המזבח. אמר לו משה: „למה אתה
 בוש? לכך נבחרת”. ומקובלנו—הוסיף הצדיק הישיש מלובלין—
 משם הבעש"ט הקדוש שבאר דברי חכמינו „למה אתה בוש” —
 לפי שאתה בוש לכך נבחרת”. ואני אומר לך — סיים הצדיק
 — כי מעתה תוכל לפעול טובות לישראל ו„יראיך יראוני”
 (תהלים קיט, עד) היינו, החסידים יביאו יראה בך...”
 גזירה יצאה מלפני הצדיק הישיש. היוכל להמרות את
 פיו של הידיד הגדול והאיש הקדוש?

מנדל לא ידע את נפשו. לא, הוא לא יחזור לוורקי.
 הוא לא ישים את עצמו לצחוק ולקלס. שמא מתוך רחמנות
 נטפלו אליו, כי יודעים הכל שמצבו קשה, שהפרנסה בדוחק
 ואין לחם בבית לפי הטף? המשפחה גדלה בלי עין הרע,
 שתי בנותיו איטה והעני הגיעו לפרקן וצריך להשיאן

ופרוטה לפרטה אין. אשתו, שתחיה, אמנם אשת חיל היא ויושבת כל היום בחנות. אבל החנות כמעט ריקה. אין בה סחורה. כבר פעמיים גנבו מחנותו. הדבר היה עוד בחיי אביו. בלילה האחד הוציא הגנב מחצית הסחורה, חזר ובא גם בלילה השני והוציא את השאר. וזוכר הוא את דברי אביו זצ"ל: "רחמנות על הגנב, שלא ישן שני לילות". אין לו חם וחלילה טרוניה על שמו יתברך. מצדיק הוא על עצמו את הדין. גם הגנב צריך פרנסה. ושמא מעשה הגנב לא היה אלא נסיון ולימוד בשבילו, בשביל ר' מנדל? כלום אין הגנב משליך את נפשו מנגד בלכתו לגנוב? וגם אם יתפס בקלקלתו אינו חדל מלגנוב ומוסר את נפשו להשיג את מבוקשו. כלום אין זה לימוד טוב בשביל חסיד לעבוד את ה' במסירות נפש ובהתמדה ובאמונה ובבטחון.

ויש לו לר' מנדל בטחון בשמו יתברך שלא יעזבהו כאשר לא עזבהו עד עתה. אין הוא מסכים להיות "רבי" ולהתפרנס ממתנותיהם של חסידים.

ומחליט הוא לא לחזור לוורקי, מקום שם מתכים לו החסידים. אלא נוסע הוא ישר לקוצק. נפשו נמשכה לשם. שם בקוצק עומדים על קרקע מוצק. שם ישאב כח ואמץ. האדמו"ר מקוצק הוא ידיד אביו מנוער. הוא האדמו"ר החכם. הוא יבין לרוחו. טוב לחסות בצלו של אילן גדול וחזק. הוא בא לקוצק.

האדמו"ר הוקן סגור ומסוגר בחדרו. איננו יוצא ואינו מקבל איש. את ר' מנדל קבל. ר' מנדל נסער ונרגש. עומד הוא לפני "הזקן", רועד כולו ואינו יכול לפצות פה. האדמו"ר פותח לו ואומר: "באת לומר לי שהחסידים

עושים "רבי" ? הלא כן ? שמעתי שהם שתו לחיך ?..."
 ונזכר ר' מנדל : בשעה שחזרו מהלוית אביהם והביאו
 חסידים סעודת הבראה לאבלים והעמידו גם יי"ש, כמנהג
 חסידים. נטל ר' מנדל את כוס היי"ש בידו פתח ואמר : למה
 כפל הכתוב "זכור ואל תשכח", בודאי אם זוכרים — אין
 שוכחים, ואם אין שוכחים — זוכרים. אלא התירוץ הוא :
 כשזוכרים, אזי אין שוכחים באמת. "לחיים" ! קרא ושתה את
 היי"ש. והחסידים ענו לעומתו "לחיים" וקראו : "יחי מורנו !"
 ותהי קריאתם זו למורת רוח לו.

"לא באתי אלא לומר לרבי שלעולם אתנהג כסוחר ולא
 כקבצן, ומה שאין משלי, אינני מקבץ מחסידים — הרהר
 ר' מנדל והשיב — "אנה אני בא, כי צרו עלי מכל עבר..."
 והאדמו"ר חזקן ממשיך : "אמת היא שעתידין אנו ליתן
 את הדין על כל נסיעה של בר ישראל הנוסע אלינו" — אומר
 הוא בכובד ראש כמדבר אל עצמו. "אולם כתוב" — פונה הוא
 אל ר' מנדל — "ויעש משה ככל אשר צוה ה' אותו ותקהל
 העדה". לא כתוב "ויקהל את העדה", כי משה לא הקהיל את
 העדה, אלא העדה נקהלו מסביבו. משמע כאשר הצדיק עושה
 רצון השי"ת אזי נמשך לבם של ישראל אליו, ומה הצדיק
 אשם שבאים אליו..."

ר' מנדל נשאר עומד נבוך. האמנם ? לכך לא פלל.
 הוא חשב למצוא כאן סעד וחיזוק, והנה גם דעתו של האדמו"ר
 מקוצק שעליו להיות "רבי". 'התירוץ נמצא. מה הוא ר' מנדל
 אשם, אם "העולם" רצים אחריו ? הכף הוכרעה. שני הצדיקים
 שאליהם פנה במצוקת נפשו להושיעו גזרו את גזרתם. אין